

ÇAĞDAŞ CAMİ MEKÂNLARININ EVRENSEL TASARIM İLKELERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: SANCAKLAR CAMİ ÖRNEĞİ

EVALUATION OF CONTEMPORARY MOSQUE SPACES WITHIN THE FRAMEWORK OF UNIVERSAL DESIGN PRINCIPLES: THE CASE OF SANCAKLAR MOSQUE

İrem Sedef CEBECİOĞLU¹

1 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0009-0002-8312-9688, 20263102003@ogr.mgsu.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

ÖZET

Çağdaş cami tasarımları, yalnızca ibadet işlevini yerine getiren yapılar olmanın ötesinde, farklı kullanıcı gereksinimlerini karşılayan ve erişilebilir, kapsayıcı ve kullanıcı odaklı mekânlar sunmayı amaçlayan tasarım yaklaşımlarıyla ele alınmaktadır. Bu bağlamda, farklı kullanıcı gruplarının ibadet mekânlarını eşit ve bağımsız biçimde deneyimleyebilmesini hedefleyen evrensel tasarım yaklaşımı, çağdaş cami mekânlarının değerlendirilmesinde önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Emre Arolat tarafından tasarlanan Sancaklar Cami'ni, Ronald Mace tarafından geliştirilen yedi evrensel tasarım ilkesi doğrultusunda değerlendirerek, bu ilkeleri destekleyen ve sınırlayan mekânsal özellikleri ortaya koymaktır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması desenine dayanmaktadır. Çalışma kapsamında yerinde gözlem, fotoğraf dokümantasyonu, mimari plan incelemeleri ve literatür taraması birlikte kullanılmış; elde edilen veriler, evrensel tasarımın yedi temel ilkesi doğrultusunda oluşturulan değerlendirme ölçütleri aracılığıyla betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde erişilebilirlik, mekânsal organizasyon, yönlenebilirlik, dolaşım, doğal ışık kullanımı ve kullanıcı odaklı mekânsal çözümler bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma bulguları, yapının açık ve okunabilir mekânsal organizasyonu, doğal ışık ve mihrapla sağlanan görsel yönlendirme, hareketli ayırıcı paneller ve geniş kullanım alanlarının evrensel tasarım ilkelerini desteklediğini; eğimli arazideki erişim güzergâhı, kot farklılıkları ve kademeli döşeme düzeninin ise özellikle erişilebilirlik, hata için tolerans ve düşük fiziksel güç kullanımı açısından sınırlayıcı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak çalışma, çağdaş cami mekânlarının evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesine yönelik sistematik bir değerlendirme çerçevesi sunarak, kapsayıcı ibadet mekânlarının tasarımına ve iç mimarlık literatürüne katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Çağdaş cami
tasarımı, cami mekânı,
evrensel tasarım,
Sancaklar Cami, iç
mimarlık.

ABSTRACT

Contemporary mosque designs are approached not merely as structures serving the function of worship, but through design approaches that aim to address diverse user needs and provide accessible, inclusive, and user-centered spaces. In this context, universal design, which aims to enable different user groups to experience worship spaces equally and independently, provides an important theoretical framework for evaluating contemporary mosque spaces. This study aims to evaluate the Sancaklar Mosque, designed by Emre Arolat, in accordance with Ronald Mace's seven principles of universal design and to identify the spatial characteristics that support or limit these principles. The research adopts a qualitative case study design. On-site observation, photographic documentation, architectural plan analysis, and literature review were used in combination, and the data obtained were evaluated through descriptive analysis using criteria developed in accordance with the seven principles of universal design. The analysis holistically addressed accessibility, spatial organization, wayfinding, circulation, the use of natural light, and user-centered spatial solutions. The findings indicate that the mosque's open and legible spatial organization, visual guidance provided by natural light and the mihrab, movable partition panels, and spacious use areas support universal design principles; whereas the access route across the sloping site, level differences, and stepped floor configuration are limiting, particularly in terms of accessibility, tolerance for error, and low physical effort. In conclusion, the study provides a systematic evaluation framework for assessing contemporary mosque spaces in accordance with universal design principles, contributing to the design of inclusive worship spaces and the interior architecture literature.

Keywords

Contemporary mosque
design, mosque spaces,
universal design,
Sancaklar Mosque,
interior architecture.

Gönderilme Tarihi: 4.08.2026

Kabul Tarihi: 13.10.2026

Bu makaleye atıf yapmak için/To cite this article:

Cebecioğlu, İ. S. (2026). Çağdaş cami mekânlarının evrensel tasarım ilkeleri bağlamında değerlendirilmesi: Sancaklar Cami örneği, 4(1), 61-86. DOI: 10.67395/ideart.2011021

1. GİRİŞ

İbadet yapıları, yalnızca dini ritüellerin gerçekleştirildiği fiziksel çevreler değil; kullanıcıların mekânla kurduğu fiziksel, algısal ve deneyimsel ilişkinin biçimlendiği önemli kamusal yapılardır. Özellikle camiler, İslam toplumlarında ibadet işlevinin yanı sıra eğitim, sosyalleşme ve kültürel etkileşim gibi çok yönlü işlevleriyle tarih boyunca kent yaşamının önemli bileşenlerinden biri olmuştur (Arpacıoğlu, 2006; Tatlı, 2013). Günümüzde ise değişen yaşam biçimleri, kullanıcı çeşitliliği ve erişilebilirlik gereksinimleri doğrultusunda camilerin yalnızca dini gereklilikleri karşılayan yapılar olarak değil, farklı yaş, fiziksel yeterlilik ve kullanıcı profillerine sahip bireylerin güvenli, bağımsız ve konforlu biçimde kullanabileceği kapsayıcı mekânlar olarak ele alınması gerekmektedir.

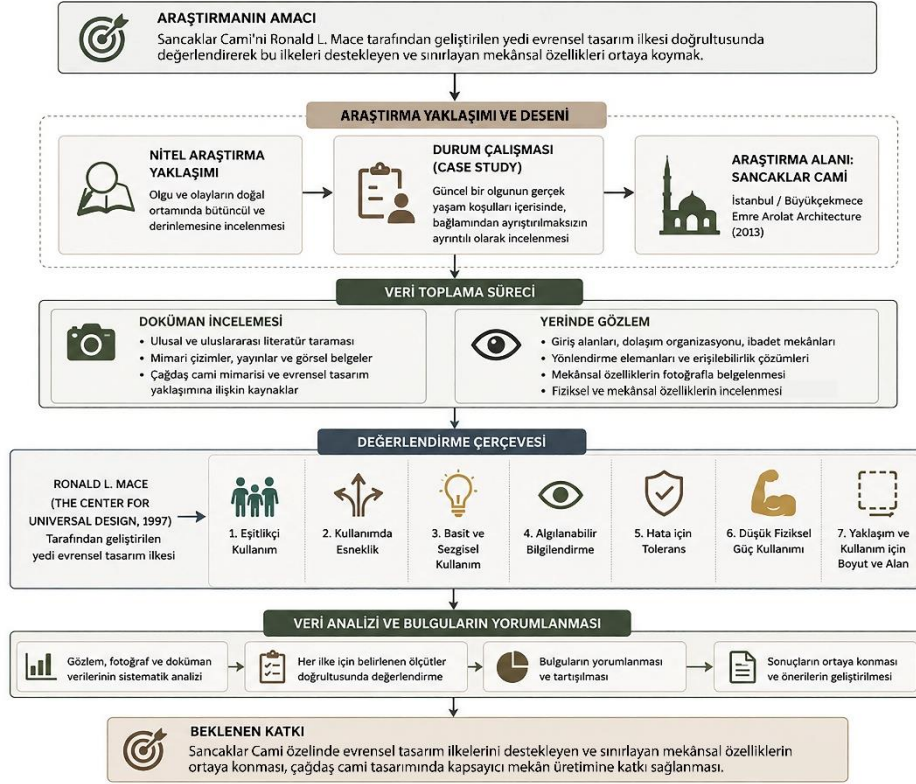
Son yıllarda çağdaş cami mimarisinde geleneksel biçimsel anlayışın yeniden yorumlandığı, topoğrafya, doğal ışık, malzeme kullanımı ve mekânsal organizasyon gibi tasarım kararlarının ön plana çıktığı özgün uygulamalar dikkat çekmektedir (Yürekli, 2024; Osmanlıoğlu, 2024). Bu yaklaşım doğrultusunda çağdaş camiler, yalnızca geleneksel mimari öğelerin tekrarlandığı yapılar olmaktan uzaklaşarak kullanıcı deneyimi, mekânsal kalite ve bağlamsal tasarım anlayışını birlikte ele alan mimari çözümler üretmektedir (Ateş Can ve Karabacak, 2022). Ancak çağdaş cami tasarımına ilişkin çalışmalar incelendiğinde, araştırmaların büyük ölçüde mimari biçimleniş, sembolik anlamlar, tarihsel gelişim ve estetik değerlendirmeler üzerinde yoğunlaştığı; erişilebilirlik ve kapsayıcılık boyutlarının ise görece sınırlı düzeyde ele alındığı görülmektedir.

Bu noktada evrensel tasarım yaklaşımı, farklı kullanıcı gruplarının mekânları herhangi bir uyarlamaya ihtiyaç duymadan bağımsız, güvenli ve eşit koşullarda kullanabilmesini hedefleyen kullanıcı odaklı bir tasarım anlayışı sunmaktadır (Connell ve ark., 1997; Story ve ark.,1998; Preiser ve Smith, 2011). Ronald L. Mace öncülüğünde geliştirilen yedi evrensel tasarım ilkesi; eşitlikçi kullanım, kullanımda esneklik, basit ve sezgisel kullanım, algılanabilir bilgilendirme, hata için tolerans, düşük fiziksel güç kullanımı ile yaklaşım ve kullanım için boyut ve alan sağlanması ölçütleri aracılığıyla yapıların kapsayıcılık düzeyinin sistematik biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır (The Center for Universal Design, 1997). Eğitim yapıları, sağlık yapıları ve kamusal alanlarda yaygın biçimde kullanılan bu yaklaşımın, ibadet yapılarının değerlendirilmesinde ise sınırlı sayıda çalışmada ele alındığı görülmektedir.

Türkiye'de çağdaş cami mimarisinin en dikkat çekici örneklerinden biri olan Sancaklar Cami, geleneksel cami tipolojisini topoğrafyayla bütünleşen özgün mekânsal kurgusu, doğal ışığın kontrollü kullanımı ve yalın mimari diliyle yeniden yorumlamaktadır. Emre Arolat tarafından tasarlanan yapı, ulusal ve uluslararası ölçekte çok sayıda ödül almış olmasına rağmen, literatürde çoğunlukla mimari kimliği, biçimsel özellikleri ve tasarım yaklaşımı üzerinden incelenmiş; evrensel tasarım ilkeleri ve mekânsal kapsayıcılık bağlamında bütüncül biçimde değerlendirilmemiştir. Bu durum, çağdaş cami mekânlarının evrensel tasarım ve kapsayıcılık bağlamında incelenmesine yönelik önemli bir araştırma gereksinimine işaret etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Sancaklar Cami'ni Ronald L. Mace tarafından geliştirilen yedi evrensel tasarım ilkesi doğrultusunda değerlendirerek bu ilkeleri destekleyen ve sınırlayan mekânsal özellikleri ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş;

durum çalışması deseni kapsamında yerinde gözlem, fotoğraf dokümantasyonu, mimari plan incelemeleri ve literatür taraması birlikte kullanılmıştır. Elde edilen veriler, evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda oluşturulan değerlendirme ölçütleri aracılığıyla betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın genel kurgusu ve izlenen çalışma süreci Şekil 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın kavramsal ve yöntemsel akış şeması (Yazar tarafından hazırlanmıştır).

Çalışma, problem tanımından başlayarak kuramsal çerçevenin oluşturulması, değerlendirme ölçütlerinin belirlenmesi, veri toplama ve analiz süreçlerinin yürütülmesi ile bulguların değerlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır. Bu sistematik süreç doğrultusunda, araştırmanın kuramsal altyapısını oluşturan çağdaş cami mekânları ve evrensel tasarım yaklaşımı bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Camiler, İslam mimarisinin en önemli yapı türlerinden biri olmasının yanı sıra, tarih boyunca ibadetin gerçekleştirildiği kutsal mekânlar olmanın ötesinde eğitim, sosyal yaşam, yönetim ve kültürel etkileşim gibi farklı işlevleri bünyesinde barındıran kamusal yapılar olarak varlık göstermiştir (Arpacioğlu, 2006; Tatlı, 2013). Arapça *cem* kökünden türeyen cami sözcüğü, "toplayan", "bir araya getiren" anlamına gelmekte olup Müslümanların ibadet etmek amacıyla toplandıkları mekânı ifade etmektedir (Önkal ve Bozkurt, 1993; Grabar, 2010). Bu yönüyle camiler yalnızca dini ritüellerin gerçekleştirildiği yapılar değil, aynı zamanda toplumun birlik ve beraberliğini temsil eden, dinin birleştirici yönünü mekâna yansıtan önemli odak noktalarıdır (Tan, 2020).

İslam mimarisinde cami, politik, simgesel ve toplumsal anlamlar taşıyan önemli bir kamusal mekân niteliği taşımaktadır. Kent yaşamında bir buluşma ve toplanma merkezi olarak da işlev gören camiler için Kur'an'da namaza yönelik belirli bir ibadet yapısı tanımlanmamış olmasına karşın, tarihsel süreç içerisinde kubbe, mihrap, minber, kürsü ve avlu gibi mekânsal bileşenlerden oluşan geleneksel bir cami tipolojisi gelişmiş ve bu öğeler İslam mimarisinin temel plan arketipleri hâline gelmiştir (Akbulut ve Erarslan, 2017). İbadet yapıları, dinlerin temel ilkeleri ve ibadet biçimleri doğrultusunda şekillenen özel yapı türleri olup, toplu kullanıma hizmet edecek biçimde planlanmaktadır. Bu nedenle dini yapıların tasarımı, yalnızca mimari çözümler üretmeyi değil, ibadetin gerektirdiği mekânsal gereksinimlerin doğru yorumlanmasını da zorunlu kılan hassas bir tasarım süreci olarak değerlendirilmektedir.

Camiler, sahip oldukları çok yönlü işlevler nedeniyle yalnızca mimarlık disiplininin değil; sanat tarihi ve ilahiyat gibi farklı çalışma alanlarının da ortak araştırma konuları arasında yer almaktadır. Bu durum, cami mimarisinin yalnızca fiziksel çevrenin bir parçası olarak değil, aynı zamanda kültürel, dini ve toplumsal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Geleneksel İslam şehirlerinde camiler, çevresinde gelişen sosyal ve kamusal yaşamı yönlendiren merkezî yapılar olarak konumlanmış; eğitim, ticaret ve sosyal yaşam gibi birçok işlev cami etrafında şekillenmiştir. Ancak modern kentleşme süreciyle birlikte bu bütüncül yapı büyük ölçüde değişmiş, camiler kent yaşamını belirleyen merkezî yapılardan biri olmaktan çıkarak şehir dokusunun önemli ancak tekil kamusal bileşenlerinden biri hâline gelmiştir (Acar, 2023).

Yüzyıllar boyunca büyük ölçüde geleneksel karakterini koruyan cami mimarisi, 20. yüzyılda modern mimarlığın etkisiyle yeni arayışlara yönelmiş; teknolojik gelişmeler, değişen toplumsal gereksinimler ve farklı tasarım yaklaşımları doğrultusunda yeniden yorumlanmaya başlanmıştır (Yürekli, 2024; Osmanlıoğlu, 2024). 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte demir, çelik, betonarme ve cam gibi yeni yapı malzemelerinin kullanılmaya başlanması, mimarlara hem strüktürel hem de biçimsel açıdan daha geniş tasarım olanakları sunmuş; bu teknolojik gelişmeler çağdaş cami mimarisinin tasarım anlayışı ve mekânsal kurgusunun dönüşümünde de etkili olmuştur (Uzun, 2010). Bu dönüşüm, yüzyıllar boyunca sürekliliğini koruyan geleneksel cami mimarisinin modern mimarlığın etkisiyle önemli bir kırılma yaşamasına neden olmuş; biçimsel, yapısal ve mekânsal anlayışın yeniden sorgulanmasının önünü açmıştır. Türkiye'de bu dönüşüm, Cumhuriyet döneminden itibaren değişen kentleşme politikaları ve toplumsal gereksinimlerle birlikte daha belirgin hâle gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte camiler, külliye sistemi içerisindeki merkezî konumundan uzaklaşarak daha çok bağımsız yapılar olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Özellikle kentleşme ve göç hareketlerinin etkisiyle artan ibadet mekânı gereksinimi, uzun yıllar planlı bir mimari politika yerine büyük ölçüde kontrolsüz bir yapılaşma sürecini beraberinde getirmiştir (Şahin Çelik, 2013). Bu dönüşüm süreci, Türkiye'de çağdaş cami mimarisine yönelik düşünsel ve tasarımsal arayışların da erken dönemlerden itibaren gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, çağdaş cami tasarımında kible yönelimi, mihrap, minber ve minare gibi temel işlevsel gerekliliklerin korunması gerektiği konusunda genel bir uzlaşa bulunmakta; buna

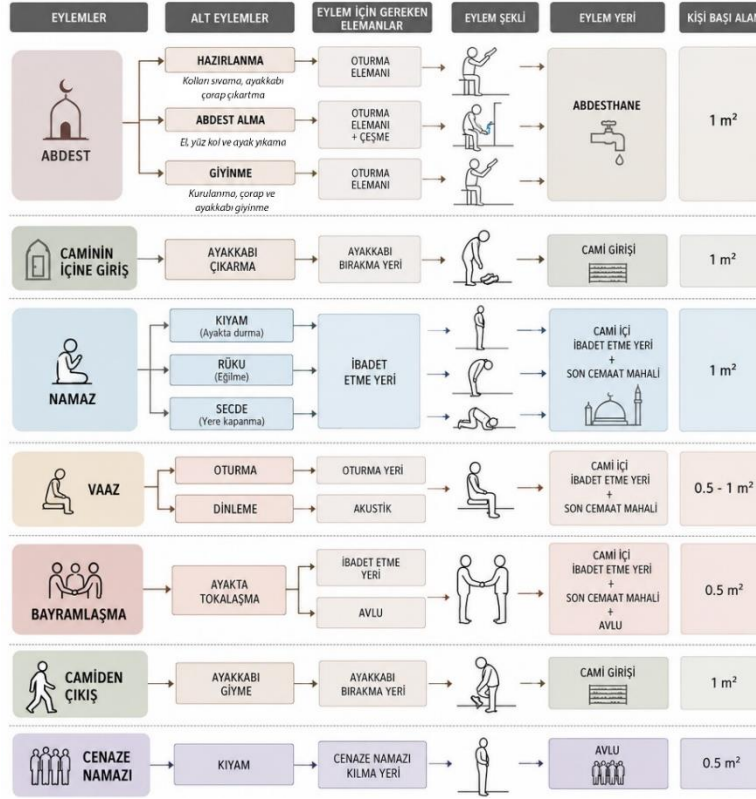
karşılık bu gereklilikler korunarak cami biçimlenişinin çağdaş tasarım yaklaşımları doğrultusunda yeniden yorumlanabileceği ifade edilmektedir (Osmanlıoğlu, 2024).

Nitekim bu arayışların izleri, Arkitekt Dergisi'nde 1931 yılında yayımlanan, Mimar Burhan Arife ait silindirik form önerisiyle dikkat çeken cami projesine kadar uzanmaktadır. Bu proje, dönemin geleneksel cami anlayışından farklılaşan yeni biçim arayışlarını yansıtan erken örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir (Arif, 1931). Bununla birlikte, çağdaş cami tasarımında özgün yaklaşımların belirgin biçimde yaygınlaşması daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru kentlerde giderek yaygınlaşan niteliksiz cami üretimine yönelik eleştiriler, 1990'lı yıllardan itibaren mimarları yeni tasarım arayışlarına yöneltmiş ve çağdaş cami mimarisinde özgün çözümlerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır (Özkaynak Yolcu ve Oral, 2023). 2000'li yıllarla birlikte ise Türkiye'de kültürel yaklaşımlardaki değişimin de etkisiyle çağdaş cami mimarisi yeniden gündeme gelmiş; özellikle Şakirin Cami (2009) gibi uygulamalar, özgün tasarım anlayışının görünürlüğünü artıran önemli örneklerden biri olarak değerlendirilmiştir (Osmanlıoğlu, 2024).

Çağdaş cami mimarisinde, özellikle iç mekân kurgusunda işlevsellik ile estetik anlayışın birlikte ele alındığı görülmektedir. Geleneksel İslam mimarisinin temel ilkeleri korunurken, çağdaş malzemelerin kullanıldığı, sade ve minimalist tasarım anlayışının benimsendiği uygulamalar yaygınlaşmaktadır (Yürekli, 2024). Bu yaklaşım doğrultusunda cami mimarisinde biçimsel yenilik arayışları çoğunlukla kubbenin, minarenin ve mihrap gibi geleneksel öğelerin yeniden yorumlanması üzerinden şekillenmektedir (Dikmen, 2016). Benzer şekilde, geleneksel mimarinin birebir taklit edilmesi yerine çağın teknolojisi, kullanıcı gereksinimleri ve güncel yaşam koşullarına uygun özgün tasarımların geliştirilmesi gerektiği pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır (Khan, 1989; Serageldin, 1996; Sack, 2001; Rasdi ve Utaberta, 2010). Bu yaklaşım, geçmiş mimari biçimlerin doğrudan tekrar edilmesi yerine, çağın teknolojisini, malzeme olanaklarını ve kullanıcı gereksinimlerini dikkate alan, özgün kimliğe sahip cami tasarımlarının geliştirilmesini savunmaktadır. Nitekim 20. yüzyılın sonlarından itibaren geleneksel şemalardan ayrıran farklı mekânsal ve biçimsel denemelerin ortaya çıkması da bu anlayışın mimarlık pratiğine yansımaları olarak değerlendirilmektedir (Ateş Can ve Karabacak, 2022). Ancak bu tasarım arayışları, uygulamada her zaman nitelikli mimari örneklerin ortaya çıkmasını sağlayamamış ve beraberinde çeşitli eleştirileri de gündeme getirmiştir.

Türkiye'de çağdaş cami mimarisine ilişkin tartışmalarda, kontrolsüz yapılaşma, geleneksel mimari öğelerin tasarım ilkelerinden kopuk biçimde tekrar edilmesi ve nitelikli mimari üretimin sınırlı kalması literatürde sıklıkla eleştirilen konular arasında yer almaktadır (Gürsoy, 2011; Şahin Çelik, 2013; Güler, 2016). Sayın (2010), bu sorunların temelinde mimarlık bilgisi ile ibadet kültürü arasındaki ilişkinin yeterince kurulamamasının bulunduğunu belirtmekte; başarılı cami tasarımının ibadet düzeni, saf organizasyonu ve mekânsal gerekliliklerin doğru yorumlanmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu değerlendirme, cami tasarımında yalnızca mimari biçimlenişin değil, kullanıcıların ibadet eylemini güvenli, konforlu ve kesintisiz biçimde gerçekleştirebilecekleri mekânsal koşulların da tasarım sürecinin temel bileşenlerinden biri olduğunu göstermektedir. Cami kullanıcılarının ibadet sürecinde

gerçekleştirdiği temel eylemler, bu eylemlerin gerektirdiği mekânsal bileşenler ve kullanım alanları Şekil 2'de şematik olarak gösterilmektedir.

Şekil 2. Cami kullanıcılarının ibadet sürecine ilişkin eylem ve mekânsal gereksinim şeması (Uzun, 2010, s. 83'ten uyarlanarak yazar tarafından yeniden hazırlanmıştır).

Cami iç mekânı yalnızca mimari bileşenlerden oluşan fiziksel bir çevre değil; kullanıcıların ibadet sürecindeki eylemlerini destekleyen bütüncül bir mekânsal organizasyondur. Bununla birlikte, cami tasarımının değerlendirilmesi yalnızca işlevsel gerekliliklerle sınırlı kalmamakta; yapının sembolik ve kültürel boyutları da önemli bir yer tutmaktadır. Benzer şekilde Göncüoğlu (2017) Osmanlı camilerindeki mimari öğelerin yalnızca biçimsel değil aynı zamanda sembolik anlamlar taşıdığını, günümüzde ise bu anlamın çoğu zaman göz ardı edilerek öğelerin yalnızca biçimsel referanslar olarak yeniden üretildiğini vurgulamaktadır. Kirazoğlu'na (2013) göre ise cami tasarımı; mimarlık, ibadet pratiği, sanat tarihi, teknoloji, ergonomi, şehircilik ve kullanıcı davranışları gibi birçok disiplinin birlikte değerlendirilmesini gerektiren çok boyutlu bir tasarım alanıdır.

Son yıllarda yürütülen çalışmalar, çağdaş cami tasarımında kullanıcı gereksinimlerinin giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir. Atlı (2016), cami tartışmalarında kullanıcıların çoğu zaman göz ardı edildiğini ve ibadet amacıyla camiye kullanan bireylerle camiye daha çok kültürel ya da simgesel bir yapı olarak değerlendiren bireylerin beklentilerinin farklılaştığını belirtmektedir. Benzer şekilde Tayılga (2021), ibadet mekânlarının tasarımında fiziksel, algısal ve sembolik unsurların kullanıcıların ibadetini destekleyecek biçimde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Değişen yaşam biçimleri, kentleşme ve kullanıcı çeşitliliği ise erişilebilirlik ve kapsayıcılık gibi konuların çağdaş cami tasarımında daha fazla önem kazanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, kullanıcı

odaklı bu yaklaşımın önem kazanmasına rağmen, çağdaş camilerin değerlendirilmesinde kullanıcı deneyimi ve kapsayıcılık boyutunun literatürde hâlen sınırlı düzeyde ele alındığı görülmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye'de özellikle 2000'li yıllardan sonra cami mimarisi üzerine yürütülen tartışmalar da büyük ölçüde geleneksel ve çağdaş tasarım yaklaşımlarının karşılaştırılması ekseninde şekillenmiş; sosyo-politik dönüşümlerin mimariye yansımaları, muhafazakâr mimarlık anlayışı ve yeni cami tasarımlarının kimlik arayışları üzerinde yoğunlaşmıştır (Oral, 2020). Bu doğrultuda, çağdaş cami tasarımının kullanıcı odaklı bir bakış açısıyla incelenebilmesi için evrensel tasarım yaklaşımı uygun bir kuramsal zemin sunmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle çağdaş cami mekânına ilişkin kuramsal altyapı ortaya konulmuş, ardından araştırmanın değerlendirme ölçütlerini oluşturan evrensel tasarım yaklaşımı açıklanmıştır.

2.1. Cami Mekânlarının Mimari Kurgusu ve Temel Mekânsal Elemanları

Camilerin mimari kurgusu, ibadetin gerektirdiği işlevsel gereksinimler doğrultusunda biçimlenen ve birbirini tamamlayan temel mekânsal elemanlar üzerine kuruludur. Harim, mihrap, minber ve kürsü gibi ibadetin gerçekleştirilmesine hizmet eden temel mekân elemanları, tarihsel süreç içerisinde gelişerek günümüz cami mimarisinin vazgeçilmez bileşenleri hâline gelmiştir. Buna karşılık hünkâr mahfili, imam odası ve müezzin mahfili gibi bazı mekânlar ise her camide bulunmamakta; yapının büyüklüğü, işlevi ve tasarım anlayışına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir (Kızılkaya, 2017). Bu doğrultuda camilerin mimari kurgusu, kullanıcıların ibadetlerini düzenli, güvenli ve işlevsel bir mekânsal organizasyon içerisinde gerçekleştirebilmelerini sağlayan temel mekân elemanlarının bütüncül bir düzeni olarak değerlendirilmektedir.

Bu mimari kurgu, İslam dininin ibadet esasları doğrultusunda şekillenen mekânsal organizasyon anlayışının bir sonucudur. Dinlerin ibadet mekânları, ait oldukları inanç sisteminin gereklerine göre biçimlenmekte; buna bağlı olarak mekânsal organizasyonları ve tasarım bileşenleri de ibadetin gerektirdiği işlevleri karşılayacak şekilde gelişmektedir (Arpacioğlu, 2013). Bu doğrultuda cami mekânlarının planlanması yalnızca mimari bir düzenleme değil, ibadetin doğru biçimde yerine getirilebilmesini sağlayan işlevsel bir organizasyon olarak değerlendirilmektedir.

Camilerin mimari ve iç mekân bileşenleri, inşa edildikleri dönemin mimarlık anlayışı, malzeme olanakları, yapım teknolojileri ve kullanıcı gereksinimlerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bununla birlikte temel işlevi ibadet olan camiler, eğitim, sosyal ve kültürel faaliyetler gibi farklı kullanımlara da hizmet edebilmektedir. Bu nedenle camiler, genel olarak dış çevre, açık ve yarı açık mekânlar ile ana ibadet mekânını kapsayan iç mekân olmak üzere üç temel bölüm üzerinden planlanmaktadır. Dış çevreyi bahçe, avlu ve yapı ile ilişkili açık alanlar oluştururken; dış mekân kapsamında son cemaat yeri, şadırvan, musalla taşı, ıslak hacimler ile sosyal ve kültürel kullanım alanları yer almaktadır. İç mekân ise harim başta olmak üzere mihrap, minber, vaaz kürsüsü, kadınlar mahfili, müezzin mahfili ve bazı örneklerde hünkâr mahfili gibi ibadetin gerçekleşmesini destekleyen mekânsal bileşenlerden oluşmaktadır (Tayılga, 2021).

İbadet yapılarında kullanılan bu mekânsal bileşenler hem ibadet düzeninin oluşturulmasında hem de kullanıcı deneyiminin şekillenmesinde önemli rol üstlenmektedir. İç mimarlık açısından değerlendirildiğinde mihrap, minber, müezzin mahfili, hünkâr mahfili cami iç mekânının temel mimari öğeleri arasında yer almaktadır (Akçıl Harmankaya, 2018). İmamın namaz sırasında kible duvarı önünde konumlanması, hutbenin ise minber üzerinden okunması, bu mekânsal elemanların yalnızca mimari değil aynı zamanda ibadetin işleyişini düzenleyen işlevsel bileşenler olduğunu göstermektedir (Tayılga, 2021).

Caminin ana ibadet mekânını oluşturan **harim**, cemaatin kibleye yönelerek namaz kıldığı en geniş hacimdir. "Korunan" ve "saygı duyulan" anlamlarını taşıyan harim, caminin en önemli kullanım alanı olup ibadetin topluca gerçekleştirildiği temel mekândır (Onay, 2008; Kızılkaya, 2017). Harim içerisinde kible yönünü belirleyen **mihrap**, imamın namaz kıldıracağı niş biçimindeki mimari elemandır. Mihrap yalnızca yön gösterici bir unsur olmayıp aynı zamanda cami iç mekânının en önemli odak noktalarından biridir. Tarihsel süreçte taş, ahşap, çini ve alçı gibi farklı malzemelerle uygulanmış, günümüzde ise aydınlatma teknolojileriyle desteklenen çağdaş yorumları da geliştirilmiştir (Grabar, 2010; Kızılkaya, 2017).

Harim içerisinde yer alan bir diğer önemli eleman olan **minber**, hatibin cuma ve bayram hutbelerini okuduğu yükseltilmiş platformdur. Kökeni Hz. Muhammed'in vaaz verirken kullandığı yükseltiye dayanan minber, zaman içerisinde merdivenli ve üstü örtülü karakteristik mimari biçimini kazanmıştır (Arseven, 1970; Bozkurt, 2005; Hasol, 2017). **Vaaz kürsüsü** ise vaizlerin cemaate dini sohbet gerçekleştirdiği, genellikle oturma elemanı ve rahle bulunan yükseltilmiş bölümdür. İlk örneklerinin Hz. Peygamber döneminde kullanılan hurma ağacı kütüğüne dayandığı kabul edilmektedir (Gönençen, 1999).

Camilerde yer alan **mahfiller**, genel kullanım alanından belirli ölçüde ayrılan ve yükseltilmiş kullanım platformlarıdır. Bunlar arasında kadınlar mahfili, müezzin mahfili ve bazı camilerde bulunan hünkâr mahfili yer almaktadır. Mahfiller, kullanıcı gruplarının ibadet düzenini destekleyen işlevsel mekânlar olarak planlanmaktadır (Osmanlıoğlu, 2018). Bunun yanında özellikle Osmanlı camilerinde yaygın olarak görülen **son cemaat yeri**, namaza geç kalan veya cami kapalı olduğunda ibadet etmek isteyen kullanıcılar için tasarlanmış yarı açık bir geçiş mekânı niteliğindedir. Bu alan, hem dış çevre ile harim arasında mekânsal bir eşik oluşturmakta hem de caminin kullanım kapasitesini artırmaktadır (Gönençen, 1999; Kızılkaya, 2017).

Değişen yaşam biçimleri ve kullanıcı profilleri, cami mekânlarının planlanmasında yalnızca geleneksel mimari bileşenlerin değil, kullanıcı gereksinimlerinin de dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Günümüzde camilerin farklı yaş gruplarına ve farklı fiziksel yeterliliklere sahip bireylerin ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde planlanması beklenmektedir. Bu doğrultuda erişilebilirlik, kapsayıcılık ve kullanıcı odaklı planlama yaklaşımları, çağdaş cami tasarımının önemli değerlendirme ölçütleri hâline gelmiştir. Özellikle herkes için tasarım ilkelerinin cami planlamasına dâhil edilmesi, ibadet mekânlarının tüm kullanıcılar tarafından güvenli, bağımsız ve konforlu biçimde kullanılabilmesini destekleyen temel yaklaşımlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Tayılga, 2021).

Bu kapsamda cami mekânlarının yalnızca mimari bileşenleri üzerinden değil, farklı kullanıcı gruplarının gereksinimleri ve mekânsal kapsayıcılık açısından da değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın devamında cami mekânlarının kapsayıcılık açısından değerlendirilmesinde kuramsal temel olarak benimsenen evrensel tasarım yaklaşımı açıklanmaktadır.

2.2. Evrensel Tasarım Yaklaşımı

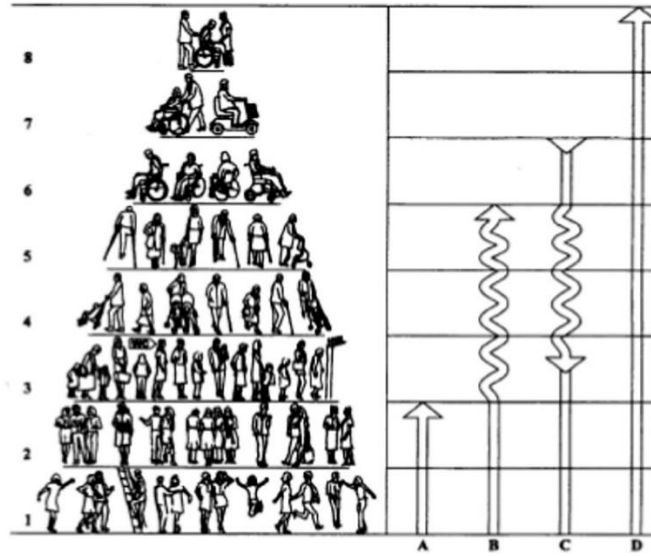
İnsanlar çevrelerinden aldıkları uyaranlara farklı biçimlerde tepki vermektedir. Çevre-davranış kuramına göre bireyler, çevresel koşullara uyum sağlama, bulunduğu ortamı terk etme, çevreyi değiştirmeye çalışma ya da çevresel uyarıcılara kayıtsız kalma biçiminde farklı davranış örüntüleri sergileyebilmektedir (Hacıhasanoğlu, 2003). Bu durum, mekânların yalnızca ortalama kullanıcı özellikleri dikkate alınarak tasarlanmasının yeterli olmadığını; farklı fiziksel, duyuşsal ve bilişsel özelliklere sahip tüm kullanıcıların gereksinimlerini karşılayabilecek kapsayıcı tasarım yaklaşımlarının benimsenmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla tasarım sürecinde yalnızca ölçüleri ve davranışları temel alınan "ortalama kullanıcı" yerine, tüm kullanıcıların erişimine ve kullanımına olanak sağlayacak çözümler geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Bu anlayış doğrultusunda gelişen evrensel tasarım, herhangi bir uyarılma ya da özel tasarım gerektirmeksizin mümkün olduğunca geniş kullanıcı kitlesi tarafından kullanılabilir ürünlerin, çevrelerin ve mekânların tasarlanmasını ifade etmektedir (Connell ve ark., 1997; Preiser ve Smith, 2011). Benzer şekilde Mace evrensel tasarımı, "uyum ve özel tasarıma ihtiyaç duymadan mümkün olan en geniş kapsamlı şekilde tüm insanlar tarafından kullanılabilir ürün ve ortamların tasarımı" olarak tanımlamaktadır (Mace, 1997). "Herkes için Tasarım" olarak da adlandırılan bu yaklaşım, herhangi bir kullanıcı grubuna yönelik pozitif ya da negatif ayrımcılık yapmaksızın, farklı kullanıcı gereksinimlerine cevap verebilen kapsayıcı tasarım çözümleri geliştirmeyi amaçlamaktadır (Cavington ve Hannah, 1997; Story ve ark., 1998).

Evrensel tasarımın temel amacı yalnızca erişilebilirliği sağlamak değildir. Aynı zamanda mümkün olan en geniş kullanıcı kitlesi tarafından kullanılabilir çevrelerin, mekânların, yapı elemanlarının ve ürünlerin tasarlanmasını hedeflemektedir (Hacıhasanoğlu, 2003). Bu kapsamda farklı beden ölçülerine, fiziksel yeterliliklere ve yaş gruplarına sahip bireylerin aynı fiziksel çözümlerden yararlanabilmesini sağlayacak tasarım ilkeleri geliştirilmektedir. Böylece engelli ya da engelsiz bireyler, çocuklar, yaşlılar ve farklı kullanıcı profilleri için ayrı çözümler üretmek yerine, herkes tarafından ortak kullanılabilir mekânsal çözümler oluşturulması amaçlanmaktadır (Altay Öztürk, 2019). Başka bir ifadeyle evrensel tasarım, insanların ürünleri ve çevreleri kullanım biçimlerini eşitlemeyi hedefleyen kapsayıcı bir tasarım yaklaşımıdır.

Evrensel tasarım anlayışının gelişimi ise erişilebilirlik çalışmalarına dayanmaktadır. İlk önemli adımlar, 1950'li yıllarda Avrupa, Amerika ve Japonya'da engelli bireylerin fiziksel çevrede karşılaştıkları engelleri ortadan kaldırmayı amaçlayan engelsiz tasarım yaklaşımıyla atılmıştır. Ancak bu yaklaşım daha çok fiziksel engeli bulunan bireylere yönelik özel çözümler üretmeye odaklanmıştır (Boduroğlu, 2005). Zaman içerisinde bu anlayışın yetersiz kaldığı görülmüş; farklı kullanıcı gruplarını aynı tasarım içerisinde değerlendiren daha

kapsayıcı bir yaklaşım olarak evrensel tasarım kavramı geliştirilmiştir. Bu doğrultuda 1997 yılında Ronald L. Mace öncülüğünde North Carolina State University bünyesindeki The Center for Universal Design tarafından evrensel tasarımın yedi temel ilkesi tanımlanmıştır. Bu ilkelerin temelinde, kullanıcıların "ortalama" olarak değerlendirilemeyeceği ve tasarım problemlerinin yalnızca ortalama kullanıcı esas alınarak çözülemeyeceği anlayışı yer almaktadır (Erkovan, 2013). Goldsmith (1997) tarafından geliştirilen Evrensel Tasarım Piramidi, toplumdaki farklı kullanıcı profillerini fiziksel yeterlilik düzeylerine göre göstermektedir. Piramit, tasarımın yalnızca ortalama kullanıcıya değil; yaşlılar, çocuklar ve farklı düzeylerde hareket kısıtlılığı bulunan bireyler dâhil olmak üzere toplumun tüm kesimlerini kapsaması gerektiğini ortaya koymaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Evrensel tasarım kapsamında kullanıcı çeşitliliğini gösteren piramit (Goldsmith, 1997, s. 3).

Günümüzde teknolojik gelişmeler, değişen yaşam biçimleri ve sosyokültürel dönüşümler, kullanıcı beklenti ve gereksinimlerini çeşitlendirmektedir. Bu nedenle çağdaş tasarım anlayışında erişilebilirlik, kapsayıcılık ve herkes için tasarım kavramları giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Kıskanç, 2024). Evrensel tasarım yaklaşımı, tasarımların yalnızca fiziksel erişilebilirlik boyutunu değil; kullanıcıların algısal, bilişsel ve deneyimsel gereksinimlerini de dikkate alan çok boyutlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Goldsmith, 1997). Bu kapsamda tasarımların tümü kullanıcı odaklı olmalı; engelli bireyler ve hareket kısıtlılığı bulunan kullanıcılar dâhil olmak üzere tüm kullanıcı gruplarının mekânsal, sosyal ve bireysel gereksinimlerine cevap verebilmelidir.

Evrensel tasarım yaklaşımı özellikle toplumun ortak kullanımına açık kamusal mekânlarda daha da önem kazanmaktadır. Kamusal alanlar, kent yaşamının sürdürüldüğü, bireylerin sosyal etkileşim kurduğu ve çeşitli etkinliklerde bulunduğu ortak kullanım alanlarıdır (Bayram, 2007). Bu nedenle söz konusu mekânların herkes tarafından güvenli, bağımsız ve eşit biçimde kullanılabilmesi kapsayıcı tasarım anlayışının temel hedeflerinden biridir.

Camiler de toplumun her kesimine hizmet veren önemli kamusal ibadet yapıları arasında yer almaktadır. Bu nedenle din hizmetlerinin toplumun tüm kesimlerine ulaşabilmesi açısından evrensel tasarım yaklaşımı önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır (Gören, 2016).

Camilerde, inanç esasları gözetilmekle birlikte kullanıcı gereksinimleri doğrultusunda gerekli mekânsal düzenlemelerin yapılması ve toplumun tüm üyelerinin ibadetlerini eşit koşullarda gerçekleştirebileceği kapsayıcı mekânların oluşturulması gerekmektedir (Irmak ve Özcan, 2026).

Nitekim son yıllarda camilerde evrensel tasarım ilkelerinin uygulanmasına yönelik çalışmalar da artış göstermektedir. Suhardi ve ark. (2024), Endonezya'daki Şeyh Zayed Ulu Camii'ni evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda geliştirilen bir kontrol formu ile değerlendirerek engelli bireyler açısından erişilebilirlik düzeyini incelemiştir. Benzer şekilde Yalçın Koçak ve Özdemir (2021), İstanbul Çamlıca Camii'ni evrensel tasarım ilkeleri kapsamında değerlendirerek mekânsal erişilebilirliğe ilişkin bulgular ortaya koymuştur (aktaran Irmak ve Özcan, 2026). Bu çalışmalar, evrensel tasarım ilkelerinin ibadet yapılarının değerlendirilmesinde uygulanabilir ve işlevsel bir çerçeve sunduğunu göstermektedir.

Bu doğrultuda, bu çalışmada çağdaş cami mekânlarının evrensel tasarım ve mekânsal kapsayıcılık açısından değerlendirilmesinde Ronald L. Mace öncülüğünde The Center for Universal Design tarafından 1997 yılında geliştirilen yedi evrensel tasarım ilkesi esas alınmıştır. Söz konusu ilkeler, araştırmanın değerlendirme ölçütlerinin kuramsal temelini oluşturmaktadır (The Center for Universal Design, 1997). Bu ilkeler, farklı kullanıcı gruplarının ürün, yapı ve mekânları bağımsız, güvenli ve konforlu biçimde kullanabilmesini amaçlayan temel tasarım ölçütlerini oluşturmaktadır. Söz konusu ilkeler aşağıda sırasıyla açıklanmaktadır.

2.2.1. Eşitlikçi Kullanım (Equitable Use)

Eşitlikçi kullanım ilkesi, tasarımın farklı yetkinlik düzeylerine sahip tüm kullanıcılar tarafından ayırım gözetmeksizin kullanılabilmesini öngörmektedir. Bu ilke, kullanıcıların kendilerini dışlanmış hissetmeden aynı tasarımdan eşit koşullarda yararlanabilmesini hedeflemektedir. Ayrıca güvenlik, mahremiyet ve estetik özelliklerin tüm kullanıcılar için ortak biçimde sağlanmasını esas almaktadır (Olguntürk, 2007; Gürses Ateş, 2013; Hilmioğlu, 2017).

2.2.2. Kullanımda Esneklik (Flexibility in Use)

Bu ilke, tasarımın farklı kullanıcı tercihleri, becerileri ve kullanım biçimlerine uyum sağlayabilecek esneklikte olmasını ifade etmektedir. Örneğin tasarımın sağ ve sol el kullanımına uygun olması, farklı kullanım hızlarına izin vermesi ve kullanıcıların kendi gereksinimlerine uygun kullanım seçeneklerini sunması beklenmektedir (Dostoğlu ve ark., 2009). Kullanımda esneklik ilkesi, kullanıcılara çeşitli seçenekler sunarak onların kişisel tercihlerini ve yeteneklerini dikkate alır (Mace, 1997).

2.2.3. Basit ve Sezgisel Kullanım (Simple and Intuitive Use)

Basit ve sezgisel kullanım ilkesi, tasarımın kullanıcıların deneyim, bilgi, dil becerisi veya dikkat düzeyinden bağımsız olarak kolay anlaşılabilir olmasını öngörmektedir. Tasarımın karmaşıklıktan uzak, kolay öğrenilebilir ve sezgisel biçimde kullanılabilmesini hedeflemektedir (The Center for Universal Design, 1997; Erkovan, 2013).

2.2.4. Algılanabilir Bilgilendirme (Perceptible Information)

Bu ilke, tasarımın gerekli bilgileri farklı kullanıcı gruplarına açık, anlaşılır ve algılanabilir biçimde sunmasını öngörmektedir. Görsel, işitsel ve dokunsal iletişim araçlarının birlikte kullanılması, farklı duyuşal özelliklere sahip kullanıcıların bilgiye güvenli ve doğru biçimde ulaşmasını desteklemektedir (Dostoğlu ve ark., 2009; Erol, 2021).

2.2.5. Hata İçin Tolerans (Tolerance for Error)

Hata için tolerans ilkesi, kullanıcı hatalarından kaynaklanabilecek risklerin ve olası kazaların en aza indirilmesini hedeflemektedir. Tasarımın tehlikeli durumları önleyecek önlemler içermesi, gerekli uyarıları sağlaması ve güvenli kullanım imkânı sunması beklenmektedir (Mace, 1997; Hilmioğlu, 2017).

2.2.6. Düşük Fiziksel Güç Kullanımı (Low Physical Effort)

Bu ilkeye göre tasarım, minimum fiziksel güç gerektirecek şekilde planlanmalıdır. Kullanım sırasında gereksiz efor, zorlayıcı hareketler ve uzun süreli fiziksel yük oluşturacak durumlar azaltılarak kullanıcı konforu artırılmalıdır (Erkovan, 2013).

2.2.7. Yaklaşım ve Kullanım İçin Boyut ve Alan Sağlanması (Size and Space for Approach and Use)

Bu ilke, kullanıcıların beden ölçüleri, hareket kabiliyetleri ve yardımcı araç kullanımları dikkate alınarak yeterli yaklaşma, erişme ve kullanım alanlarının oluşturulmasını öngörmektedir. Özellikle tekerlekli sandalye, yürüteç gibi yardımcı araç kullanan bireylerin mekânı bağımsız biçimde kullanabilmesi için yeterli boyut ve dolaşım alanı sağlanmalıdır (Hilmioğlu, 2017).

Sonuç olarak evrensel tasarım yaklaşımı, farklı kullanıcı gruplarının mekânları bağımsız, güvenli ve eşit koşullarda kullanabilmesini hedefleyen kapsayıcı bir tasarım anlayışı sunmaktadır. Ronald L. Mace tarafından geliştirilen yedi evrensel tasarım ilkesi ise bu yaklaşımın tasarım ve değerlendirme süreçlerine aktarılmasını sağlayan temel ölçütleri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmanın yöntem bölümünde Sancaklar Cami'nin mekânsal özellikleri söz konusu ilkeler doğrultusunda oluşturulan değerlendirme ölçütleri kullanılarak incelenmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, çağdaş cami mekânlarının evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesi amacıyla nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırmalar; olgu ve olayların doğal ortamlarında bütüncül bir bakış açısıyla incelenmesini, katılımcıların veya araştırma konusu olan durumun ayrıntılı biçimde anlaşılmasını amaçlayan araştırma desenleridir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırma kapsamında, belirli bir yapının kendi bağlamı içerisinde derinlemesine incelenmesine olanak sağlaması nedeniyle durum çalışması (case study) deseni tercih edilmiştir.

Durum çalışması, güncel bir olgunun gerçek yaşam koşulları içerisinde, bağlamından ayrıştırmaksızın ayrıntılı olarak incelenmesine olanak sağlayan nitel araştırma desenlerinden

biridir (Yin, 2018). Bu araştırmada incelenen durum, çağdaş cami mimarisinin önemli örneklerinden biri olan Sancaklar Cami'dir. Araştırmanın amacı, Sancaklar Cami'nin mimari özelliklerini betimlemekten ziyade, mekânsal özelliklerini evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda incelemek ve bu ilkeleri destekleyen ya da sınırlayan mekânsal özellikleri ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırma, tek durum çalışması olarak kurgulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulguların genellenmesi amaçlanmamış; bunun yerine seçilen örnek üzerinden çağdaş cami mekânlarının evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesine yönelik ayrıntılı ve bütüncül bir çözümleme yapılması hedeflenmiştir.

3.2. Araştırma Alanı

Araştırmanın inceleme alanını, İstanbul'un Büyükçekmece ilçesinde bulunan ve Emre Arolat Architecture tarafından tasarlanan Sancaklar Cami oluşturmaktadır. 2013 yılında tamamlanan yapı, geleneksel cami tipolojisini çağdaş mimarlık anlayışı doğrultusunda yeniden yorumlayan özgün tasarımıyla ulusal ve uluslararası ölçekte dikkat çeken önemli ibadet yapılarından biridir. Topografyayla bütünleşen mekânsal kurgusu, doğal ışığın kontrollü kullanımı, sade malzeme anlayışı ve geleneksel mimari öğeleri yeniden yorumlayan yaklaşımı sayesinde çağdaş cami mimarisinin öne çıkan örnekleri arasında gösterilmektedir.

Araştırma kapsamında Sancaklar Cami'nin örneklem olarak seçilmesinde çeşitli gerekçeler etkili olmuştur. Öncelikle yapı, geleneksel cami tipolojisinden farklılaşan çağdaş mekânsal organizasyonu nedeniyle evrensel tasarım ilkeleri bağlamında mekânsal olarak incelenmeye uygun bir örnek oluşturmaktadır. Topografyayla kurduğu ilişki, farklı kotlarda gelişen dolaşım kurgusu, ibadet alanlarının organizasyonu, yönlendirme ve erişime ilişkin mekânsal çözümleri, evrensel tasarım ilkelerinin farklı boyutlarının aynı yapı üzerinden değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca yapının mimarlık literatüründe çağdaş cami tasarımının önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmesi, araştırma alanı olarak tercih edilmesinde belirleyici olmuştur.

3.3. Veri Toplama Süreci

Araştırma kapsamında veriler, doküman incelemesi ve yerinde gözlem teknikleri kullanılarak elde edilmiştir. Doküman incelemesi kapsamında çağdaş cami mimarisi, evrensel tasarım yaklaşımı ve Sancaklar Cami'ne ilişkin ulusal ve uluslararası literatür incelenmiş; yapıya ait mimari çizimler, yayınlar ve görsel belgeler değerlendirilmiştir.

Araştırmanın alan çalışması kapsamında Sancaklar Cami yazar tarafından yerinde ziyaret edilerek sistematik gözlemler gerçekleştirilmiştir. Gözlem sürecinde giriş ve yaklaşım alanları, iç ve dış dolaşım güzergâhları, kot ve seviye değişimleri, ibadet alanlarının mekânsal organizasyonu, kadınlar mahfili ve ayırıcı elemanlar, yönlendirme elemanları, doğal ışıkla oluşturulan görsel referanslar ile hareket ve kullanım alanlarını etkileyen sabit mekânsal elemanlar incelenmiştir. Gözlemlenen mekânsal özellikler, değerlendirmelerin fiziksel dayanaklarını belgelemek amacıyla fotoğraflanmıştır. Elde edilen gözlem bulguları, fotoğraf belgeleri ve doküman incelemesinden sağlanan verilerle birlikte, kuramsal çerçevede açıklanan evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

3.4. Değerlendirme Ölçütleri

Araştırmada değerlendirme ölçütü olarak Ronald L. Mace öncülüğünde The Center for Universal Design tarafından geliştirilen yedi evrensel tasarım ilkesi esas alınmıştır (The Center for Universal Design, 1997). Kuramsal çerçevede ayrıntılı olarak açıklanan bu ilkeler; eşitlikçi kullanım, kullanımda esneklik, basit ve sezgisel kullanım, algılanabilir bilgilendirme, hata için tolerans, düşük fiziksel güç kullanımı ile yaklaşım ve kullanım için boyut ve alan sağlanması başlıklarından oluşmaktadır.

Sancaklar Cami'nin mekânsal öğeleri, söz konusu ilkeler doğrultusunda sistematik olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda her bir ilke için yerinde gözlemlenebilen fiziksel ve mekânsal özellikler incelenmiş; erişilebilirlik, dolaşım, mekânsal organizasyon, yönlendirme, güvenlik, fiziksel kullanım kolaylığı ve farklı kullanıcı gruplarına uygunluk gibi ölçütler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Değerlendirmeler, yerinde gözlem bulguları, fotoğraf belgeleri ve mimari dokümanlardan elde edilen verilere dayandırılmıştır. Araştırmada kullanılan değerlendirme ölçütleri, evrensel tasarımın yedi ilkesi temel alınarak oluşturulmuş olup, her bir ilkeye ilişkin inceleme kriterleri Çizelge 1'de sunulmaktadır.

Çizelge 1. Sancaklar Cami'nin değerlendirilmesinde kullanılan evrensel tasarım ölçütleri (Yazar tarafından hazırlanmıştır).

Evrensel Tasarım İlkesi	Değerlendirme Kapsamı
Eşitlikçi kullanım	Girişler, ibadet alanlarına erişim, farklı kullanıcı gruplarına eşit kullanım olanakları
Kullanımda esneklik	Farklı kullanıcı ihtiyaçlarına uyum sağlayan mekânsal çözümler
Basit ve sezgisel kullanım	Mekânsal okunabilirlik, dolaşımın anlaşılabilirliği
Algılanabilir bilgilendirme	Yönlendirme, işaretleme, görsel algılanabilirlik
Hata için tolerans	Güvenlik önlemleri, risk oluşturabilecek mekânsal durumlar
Düşük fiziksel güç kullanımı	Fiziksel efor gerektiren mekânsal özellikler
Yaklaşım ve kullanım için boyut ve alan	Dolaşım genişlikleri, erişim alanları ve kullanıcı hareketine uygunluk

Bu doğrultuda elde edilen bulgular, Sancaklar Cami'nin evrensel tasarım ilkeleri bağlamında değerlendirilerek bir sonraki bölümde sunulmaktadır.

4. SANCAKLAR CAMİ'NİN EVRENSEL TASARIM İLKELERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmanın örneklemini oluşturan Sancaklar Cami, İstanbul'un Büyükçekmece ilçesinde Sancak Ailesi tarafından yaptırılmış olup, mimar Emre Arolat tarafından tasarlanmıştır. Yapımına 2013 yılında başlanan yapı, eğimli bir arazi üzerinde konumlanmakta ve yaklaşık 650 kişilik ibadet kapasitesine sahiptir. Ana ibadet mekânının yanı sıra kütüphane ve sosyal kullanım alanlarını da bünyesinde barındıran cami, çağdaş cami mimarisinin öne çıkan örneklerinden biri olarak kabul edilmekte ve ulusal ile uluslararası ölçekte çok sayıda mimarlık ödülüne layık görülmüştür (Doruk Keskin, 2019; Duman, 2021).

Sancaklar Cami'nin tasarım anlayışı, geleneksel cami tipolojisinin biçimsel öğelerini yeniden üretmek yerine, ibadet mekânının özünü ortaya çıkarmaya odaklanmaktadır. Emre Arolat, projeyi klasik cami biçimlerinin tekrarından uzaklaştırarak, ibadet deneyimini mekânsal kurgu üzerinden yeniden yorumlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda yapı, çağdaş bir caminin nasıl görünmesi gerektiği tartışmalarından ziyade bulunduğu yer, topoğrafya, kullanıcı ve bağlam arasındaki ilişkiyi merkeze alan bir tasarım anlayışıyla geliştirilmiştir (Aynalı, 2011: 76). Benzer biçimde mimarın yaklaşımı, cami tasarımını yalnızca biçimsel bir problem olarak ele almak yerine, ibadet mekânının temel niteliklerini mimari deneyim aracılığıyla yeniden yorumlama çabası olarak değerlendirilmektedir.

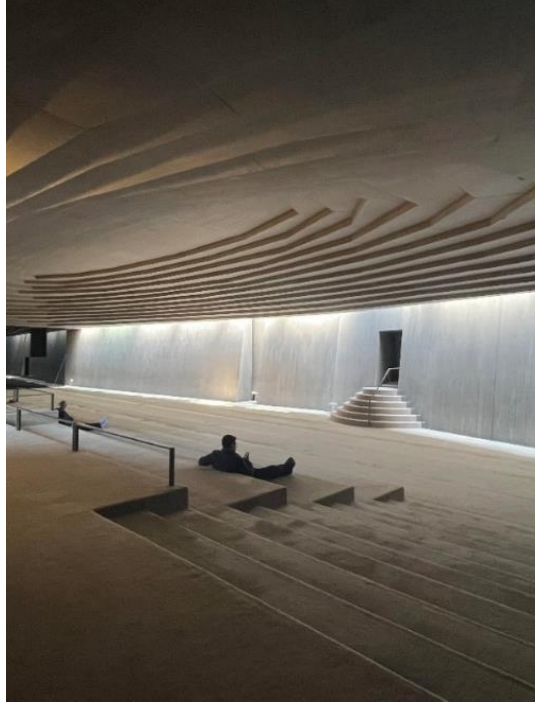
Yapı, çevresindeki yerleşim dokusundan yüksek duvarlarla ayrılan bir park alanı içerisinde konumlanmaktadır (Şekil 4). Üst avludan başlayarak topoğrafyayı takip eden dolaşım güzergâhı aracılığıyla ibadet mekânına ulaşılmakta; bu kurgu, dış çevre ile ibadet mekânı arasında kademeli bir geçiş oluşturmaktadır. Yerinde yapılan gözlemlerde, yapıya erişimin doğal eğimi izleyen açık dolaşım sistemi üzerinden sağlandığı, yatay duvarlar, taş kütle ve giriş aksındaki hat yazısının ise mekânsal yönlenmeyi belirginleştiren temel tasarım bileşenleri olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, topoğrafyaya uyumlu olarak tasarlanan bu yaklaşım kurgusunun, farklı kullanıcı grupları açısından erişim ve dolaşım olanakları bakımından değerlendirilmesi gereken önemli bir mekânsal özellik olduğu düşünülmektedir.

Şekil 4. Sancaklar Cami'nin üst avlu ve giriş aksından görünümü (Yazar arşivi, 2025).

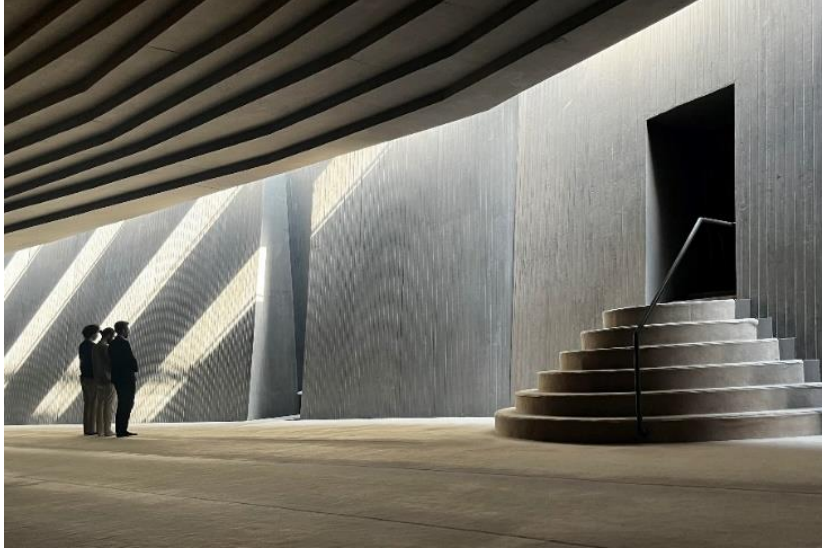
İç mekânda doğal topoğrafyanın devamı niteliğinde tasarlanan kademeli döşeme sistemi, ilk dönem camilerindeki saf düzenini çağdaş bir yorumla yeniden ele almaktadır (Şekil 5). Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yerinde gözlemlerde, bu kademeli mekânsal kurgunun kible yönündeki saf düzeniyle ilişkili bir mekânsal organizasyon oluşturduğu gözlemlenmiştir. Kible duvarı boyunca oluşturulan ışık yarıkları, doğal ışığın kontrollü biçimde iç mekâna alınmasını sağlarken aynı zamanda kible yönünü belirginleştiren görsel bir

referans oluşturmaktadır. Malzeme olarak ağırlıklı bazalt ve kayrak taşı gibi doğal malzemelerin tercih edilmesi ise sade ve dingin bir ibadet atmosferi oluşturarak mekânın algısal niteliğini desteklemektedir (Parlak, 2019; Emre Arolat Architecture, 2026). Bununla birlikte, farklı kotlarda oluşturulan ibadet alanları, erişilebilirlik ve kullanım kolaylığı açısından evrensel tasarım ilkeleri kapsamında değerlendirilmesi gereken önemli mekânsal özellikler arasında yer almaktadır.

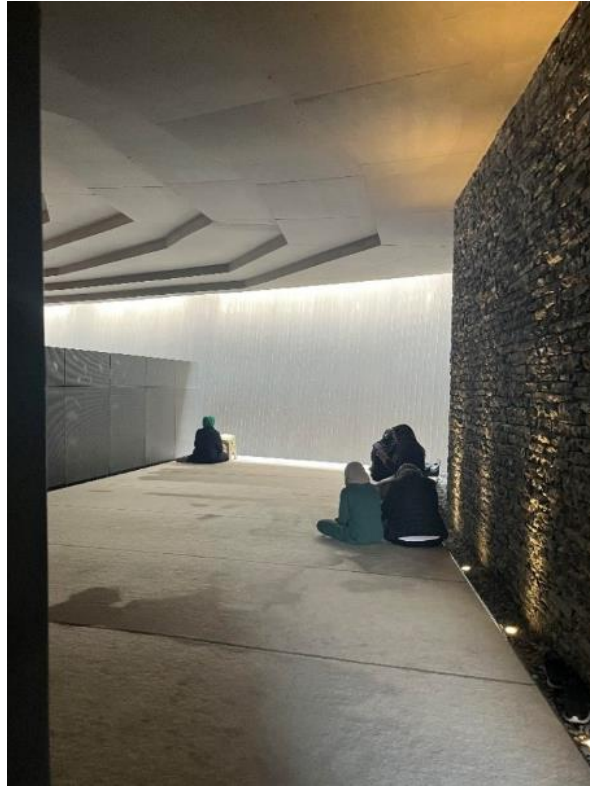
Şekil 5. Sancaklar Cami'nin harim mekânı ve kademeli mekânsal kurgusu (Yazar arşivi, 2025).

Yapıda geleneksel cami mimarisinde sıkça kullanılan kubbe, büyük süsleme elemanları ve sembolik mimari öğeler doğrudan kullanılmamıştır. Bunun yerine döşemenin kademeli biçimde yükselmesiyle soyut bir kubbe algısı oluşturulmuş, geleneksel mimari öğeler işlevsel gereklilikler doğrultusunda yeniden yorumlanmıştır. Mihrap, kible duvarından süzülen doğal ışıkla vurgulanırken (Şekil 6), vaaz kürsüsü imamın odasıyla ilişkilendirilen ayrı bir dolaşım kurgusuna bağlanmıştır (Parlak, 2019; Duman, 2021). Yerde yapılan gözlemler, doğal ışıkla desteklenen mihrap vurgusunun kible yönünü belirginleştiren görsel bir referans oluşturduğunu, işlevsel olarak ayrıştırılan dolaşım çözümlerinin ise mekânsal organizasyonun okunabilirliğini desteklediğini göstermektedir. Bu özellikler, özellikle algılanabilir bilgilendirme ve basit-sezgisel kullanım ilkeleri kapsamında değerlendirilmektedir.

Şekil 6. Sancaklar Cami iç mekânında kible duvarı, mihrap ve doğal ışık ilişkisi (Yazar arşivi, 2025).

Kadınlar mahfili ise ana ibadet alanıyla aynı kotta çözümlenmiş (Şekil 7), gerektiğinde hareketli ayırıcı paneller aracılığıyla ayrılabilir esnek bir kullanım anlayışı benimsenmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yerinde gözlemlerde, bu mekânsal çözümlerin ibadet mekânının okunabilirliğini desteklediği ve farklı kullanım senaryolarına uyum sağlayabilecek esnek bir mekânsal organizasyon sunduğu gözlemlenmiştir. Bu özellikler, yapının evrensel tasarım ilkeleri kapsamında sistematik olarak değerlendirilmesine temel oluşturmaktadır.

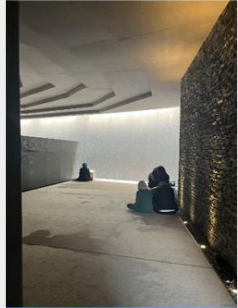
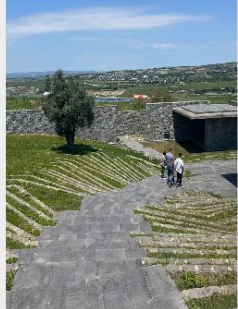

Şekil 7. Sancaklar Cami'nde kadınlar mahfilinin eşitlikçi kullanım ve mekânsal bütünleşmeyi destekleyen düzeni (Yazar arşivi, 2025).

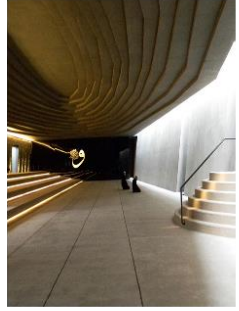
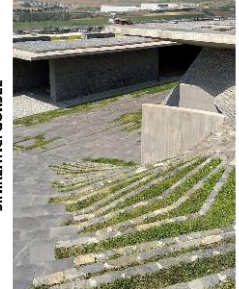
Bu çalışmada Sancaklar Cami yalnızca mimari özellikleri açısından değil, kapsayıcılık ve evrensel tasarım ilkeleri bağlamında da değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yerinde gözlemler sırasında yapının erişim güzergâhı, dolaşım organizasyonu, kot ilişkileri, yönlendirme öğeleri, doğal aydınlatma kullanımı, ibadet mekânının organizasyonu ve farklı kullanıcı gruplarına yönelik mekânsal çözümleri incelenmiştir.

Elde edilen gözlem bulguları fotoğraf belgeleri ve mimari dokümanlarla birlikte değerlendirilmiş; yapının mekânsal özellikleri eşitlikçi kullanım, kullanımda esneklik, basit ve sezgisel kullanım, algılanabilir bilgilendirme, hata için tolerans, düşük fiziksel güç kullanımı ile yaklaşım ve kullanım için boyut ve alan sağlanması ilkeleri doğrultusunda oluşturulan değerlendirme ölçütleri üzerinden sistematik olarak analiz edilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda elde edilen bulgular, Çizelge 2'de evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda sistematik olarak sunulmaktadır.

Çizelge 2. Sancaklar Cami'nin evrensel tasarım ölçütleri bağlamında değerlendirilmesi (Yazar tarafından hazırlanmıştır).

Evrensel Tasarım İlkesi	Değerlendirme Ölçütü	Yerinde Gözlem / Mekânsal Bulgular	Görsel / Fiziksel Kanıt
<i>Eşitlikçi kullanım</i>	Farklı kullanıcı gruplarının ibadet mekânından eşit biçimde yararlanabilmesi	Destekleyen özellik: Kadınlar mahfilinin ana ibadet alanıyla aynı kotta konumlanması ve gerektiğinde hareketli panellerle ayrılabilmesi, kadın kullanıcıların ana ibadet mekânıyla aynı düzlemde kullanımına olanak sağlamaktadır. Sınırlayıcı özellik: Yapının eğimli arazi üzerindeki yerleşimi ve erişim güzergâhlarındaki kot farklılıkları, hareket kısıtlılığı bulunan kullanıcıların ana ibadet alanına erişimi açısından sınırlayıcı mekânsal koşullar oluşturmaktadır.	DESTEKLEYİCİ GÖRSEL SINIRLAYICI GÖRSEL
<i>Kullanımda esneklik</i>	Farklı kullanım senaryolarına uyum sağlayabilmesi	Destekleyen özellik: Kadınlar mahfilini ana ibadet alanından ayıran hareketli paneller, mekânsal sınırların farklı kullanım gereksinimlerine göre yeniden düzenlenebilmesine olanak sağlamaktadır.	DESTEKLEYİCİ GÖRSEL

Çizelge 2. (devamı) Sancaklar Cami'nin evrensel tasarım ölçütleri bağlamında değerlendirilmesi (Yazar tarafından hazırlanmıştır).

Basit ve sezgisel kullanım	Mekân organizasyonunun kolay algılanabilir olması	Destekleyen özellik: Girişten harime yönlenen dolaşım aksının sürekliliği, harimin açık plan kurgusu ve mihrap odağının giriş aksından algılanabilir olması, mekânsal organizasyonun okunabilirliğini ve dolaşımın anlaşılabilirliğini desteklemektedir.	DESTEKLEYİCİ GÖRSEL
Algılanabilir bilgilendirme	Mekânsal yönlendirme ve yön duygusunun güçlendirilmesi	Destekleyen özellik: Kible duvarındaki doğal ışık yarıkları ve mihrap vurgusu, ibadet yönünü belirginleştiren görsel referanslar oluştururken; giriş aksında yer alan yönlendirme tabelaları mekânsal yönlendirmeye ilişkin bilgiyi görünür kılmaktadır.	DESTEKLEYİCİ GÖRSEL DESTEKLEYİCİ GÖRSEL
Hata için tolerans	Kullanım sırasında oluşabilecek risklerin azaltılması	Sınırlayıcı özellik: Topoğrafyadan kaynaklanan kot farklılıkları ile harim içerisindeki kademeli döşeme düzeni, dolaşım sırasında dikkat gerektiren mekânsal geçişler oluşturmaktadır.	SINIRLAYICI GÖRSEL SINIRLAYICI GÖRSEL

Çizelge 2. (devamı) Sancaklar Cami'nin evrensel tasarım ölçütleri bağlamında değerlendirilmesi (Yazar tarafından hazırlanmıştır).

Düşük fiziksel güç kullanımı	Mekânın minimum fiziksel eforla kullanılabilmesi	Destekleyen özellik: Harim içerisindeki açık planlı düzen ve geniş dolaşım alanları, mekân içinde kesintisiz hareket olanağı sağlamaktadır. Sınırlayıcı özellik: Ana ibadet alanına ulaşan dış dolaşım güzergâhının eğimli arazi üzerinde ilerlemesi ve güzergâhta merdivenli geçişlerin bulunması, erişim sürecinde fiziksel efor gerektiren mekânsal koşullar oluşturmaktadır.	DESTEKLEYİCİ GÖRSEL SINIRLAYICI GÖRSEL
Yaklaşım ve kullanım için boyut ve alan sağlanması	Yaklaşım, hareket ve kullanım için gerekli mekânsal alanın sağlanması	Destekleyen özellik: Harim içerisinde kullanım alanını bölen kolon ve benzeri sabit düşey elemanların bulunmaması, yaklaşma, konumlanma ve hareket açısından kesintisiz bir kullanım alanı oluşturmaktadır.	DESTEKLEYİCİ GÖRSEL

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Sancaklar Cami, Ronald Mace tarafından geliştirilen evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda yerinde gözlem, fotoğraf belgeleri ve mimari dokümanlar kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan değerlendirme ölçütleri aracılığıyla yapının mekânsal özellikleri; eşitlikçi kullanım, kullanımda esneklik, basit ve sezgisel kullanım, algılanabilir bilgilendirme, hata için tolerans, düşük fiziksel güç kullanımı ile yaklaşım ve kullanım için boyut ve alan sağlanması ilkeleri çerçevesinde sistematik olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Sancaklar Cami'nin evrensel tasarım ilkelerini destekleyen çeşitli mekânsal niteliklere sahip olduğunu, bununla birlikte bazı ilkeler açısından sınırlayıcı özellikler barındırdığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularına göre yapı, özellikle basit ve sezgisel kullanım, algılanabilir bilgilendirme ve kullanımda esneklik ilkeleri bakımından destekleyici mekânsal özellikler barındırmaktadır. Yapının topoğrafyayı takip eden kurgusu, girişten itibaren kullanıcıyı kademeli olarak ibadet mekânına yönlendiren dolaşım sistemi, sade mekânsal organizasyonu ve kible duvarından süzülen doğal ışıkla vurgulanan mihrap düzeni, mekânsal yönelmeyi ve okunabilirliği destekleyen tasarım özellikleri olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde kadınlar mahfilinin ana ibadet alanıyla aynı kotta çözülmesi ve gerektiğinde hareketli ayırıcı paneller aracılığıyla farklı kullanım senaryolarına uyum sağlayabilmesi, kullanımda esneklik

ve kapsayıcı mekânsal organizasyon açısından olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu çözüm, farklı kullanıcı gereksinimlerine uyum sağlayabilen esnek mekânsal organizasyonların evrensel tasarımın temel bileşenlerinden biri olduğunu ifade eden Dostoğlu ve ark. (2009) tarafından da desteklenmektedir. Bu bulgular, evrensel tasarımın yalnızca fiziksel erişilebilirliği değil, mekânsal okunabilirliği ve farklı kullanım gereksinimlerine uyum sağlayabilen mekânsal düzenlemeleri de kapsayan bütüncül yaklaşımıyla örtüşmektedir (Mace, 1997). Bu değerlendirme, evrensel tasarımın mümkün olan en geniş kullanıcı kitlesine hitap eden mekânların oluşturulmasını hedeflediğini vurgulayan Connell ve ark. (1997) ile Preiser ve Smith'in (2011) yaklaşımlarıyla da örtüşmektedir.

Buna karşılık araştırma sonuçları, topoğrafyaya uyumlu olarak geliştirilen mimari kurgunun erişilebilirlik açısından bazı sınırlılıklar oluşturduğunu da göstermektedir. Özellikle eğimli arazi üzerinde gelişen yaklaşım güzergâhı ile harim içerisindeki kademeli döşeme sistemi, hareket kısıtlılığı bulunan bireyler açısından dikkat gerektiren ve fiziksel eforu artıracak mekânsal koşullar oluşturmaktadır. Evrensel tasarım yaklaşımı, farklı yaş, fiziksel yeterlilik ve kullanıcı özelliklerine sahip bireylerin herhangi bir uyarlamaya ihtiyaç duymaksızın mekânları bağımsız, güvenli ve eşit koşullarda kullanabilmesini hedeflemektedir (The Center for Universal Design, 1997; Story ve ark., 1998). Bu açıdan değerlendirildiğinde Sancaklar Cami'nin bazı tasarım kararlarının, özellikle erişilebilirlik ve düşük fiziksel güç kullanımı ilkeleri açısından sınırlayıcı mekânsal özellikler barındırdığı görülmektedir.

Elde edilen sonuçlar, Tayılga'nın (2021) cami planlamasında farklı kullanıcı gruplarının gereksinimlerinin dikkate alınması gerektiğine yönelik değerlendirmelerini desteklemektedir. Günümüz camilerinin yalnızca ibadet işlevini yerine getiren yapılar olarak değil; çocuklar, yaşlılar, engelli bireyler ve farklı fiziksel yeterliliklere sahip kullanıcılar tarafından da güvenli, bağımsız ve konforlu biçimde kullanılacak kapsayıcı kamusal mekânlar olarak ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda evrensel tasarım yaklaşımı, ibadet yapılarının kapsayıcılık açısından değerlendirilmesine yönelik önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Aynı zamanda çalışmanın bulguları, çağdaş cami mimarisinde mekânsal sadelik, doğal ışık kullanımı, okunabilir dolaşım kurgusu ve esnek kullanım çözümlerinin evrensel tasarım ilkelerini destekleyen mekânsal özellikler olduğunu göstermektedir.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer bulgu ise, mimari tasarım kararlarının evrensel tasarım ilkeleriyle her zaman aynı doğrultuda ilerlemeyebileceğidir. Sancaklar Cami'nde topoğrafyanın tasarımın temel belirleyicisi olarak ele alınması, yapının güçlü mekânsal kimliğini oluşturan en önemli özelliklerden biridir. Ancak aynı tasarım yaklaşımı, bazı kullanıcı grupları açısından fiziksel erişilebilirlik konusunda çeşitli sınırlılıklar oluşturabilecek mekânsal koşullar barındırmaktadır. Bu durum, çağdaş cami tasarımında mimari ifade, mekânsal deneyim ve kullanıcı kapsayıcılığı arasında dengeli çözümler geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla evrensel tasarım ilkeleri, yalnızca yapının fiziksel özelliklerini değerlendiren bir kontrol listesi olarak değil, farklı kullanıcı gereksinimlerini ve mekânsal kapsayıcılığı bütüncül biçimde ele alan bir tasarım yaklaşımı olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, çağdaş cami mekânlarını evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda sistematik olarak değerlendiren sınırlı sayıdaki araştırmalardan biri olması bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Çalışmada Ronald Mace'in yedi evrensel tasarım ilkesi esas alınarak geliştirilen değerlendirme ölçütleri ibadet yapılarının evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda incelenmesine yönelik sistematik bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, evrensel tasarım yaklaşımının yalnızca eğitim, sağlık ve diğer kamusal yapılarda değil, ibadet yapılarının mekânsal özelliklerinin değerlendirilmesinde de kullanılabilecek bir çerçeve sunduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma yalnızca Sancaklar Cami örneği üzerinden yürütülmüş olup değerlendirmeler ağırlıklı olarak yerinde gözlem, fotoğraf belgeleri ve mimari dokümanlar temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Kullanıcı görüşlerine, davranış analizlerine veya nicel performans ölçümlerine yer verilmemesi araştırmanın önemli sınırlılıkları arasında değerlendirilebilir. Bu nedenle çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler, yapının fiziksel ve mekânsal özellikleriyle sınırlı olup kullanıcıların gerçek kullanım deneyimlerine veya nicel erişilebilirlik performansına ilişkin sonuçlar ortaya koymamaktadır. Ayrıca elde edilen bulguların farklı cami tipolojilerine doğrudan genellenmesi mümkün değildir.

Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda farklı kentlerde yer alan çağdaş cami örneklerinin aynı değerlendirme çerçevesi kullanılarak karşılaştırmalı biçimde incelenmesi önerilmektedir. Bunun yanında yaşlı bireyler, engelli kullanıcılar, çocuklar ve farklı kullanıcı profilleriyle gerçekleştirilecek kullanıcı deneyimi araştırmalarının evrensel tasarım ilkelerinin ibadet yapılarındaki uygulanabilirliğine ilişkin daha kapsamlı bulgular ortaya koyacağı düşünülmektedir. Ayrıca nitel gözlem verilerinin kullanıcı memnuniyeti anketleri, davranış haritalama ve rampa eğimi, geçiş genişliği ve kot farklılıkları gibi fiziksel ölçümleri içeren nicel mekânsal değerlendirmelerle desteklenmesi, evrensel tasarım ilkelerinin cami mekânlarına etkisinin daha bütüncül biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda farklı kullanıcı gruplarının gerçek kullanım deneyimlerini temel alan karşılaştırmalı araştırmaların artırılması, kullanıcı odaklı tasarım anlayışının geliştirilmesine ve daha kapsayıcı ibadet mekânlarının oluşturulmasına önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, A. K. (2023). Postmodern dönemde bir cami kurgulamak. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 201-224. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1255663>
- Akbulut, N., ve Erarslan, A. (2017). Türkiye'de çağdaş cami mimarisi tasarımında yenilikçi yaklaşımlar. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 9(3), 35-59. <https://doi.org/10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/35.33-59>
- Akçıl Harmankaya, N. Ç. (2018). Mimar Sinan camilerinde sembolizm üzerine bir değerlendirme. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 27, 1-37.
- Altay Öztürk, M. (2019). *Kamusal mekân olarak Sağlık Bilimleri Üniversitesi Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi genel mekânlarının evrensel tasarım prensipleri ışığında incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

- Arif, B. (1931). Kandilli Camii. *Arkitekt*, 10, 326-330.
- Arpacioğlu, B. (2006). Camii sembolizmi üzerine bir deneme. *Yeni Yüksektepe Dergisi*, 53, 36-50.
- Arpacioğlu, Ü. (2013). İslam ve cami mimarisinde malzeme, teknoloji ve sanat kullanımının değerlendirilmesi. İçinde H. Tokay, M. Kaptı, B. Büken Cantimur & S. Çoşkun (Ed.), *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu: Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojileri* (ss. 401-410). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Arseven, C. E. (1970). *Türk sanatı*. Cem Yayınevi.
- Atlı, M. (2016). Türkiye'de cami mimarlığı tartışması nerelerde tıkanıyor? Kubbeyi yere ve/veya Çamlıca Tepesi'ne koymak. İçinde T. Bora (Der.), *İnşaat Ya Rasulullah* (ss. 55-76). İletişim Yayınları.
- Ateş Can, S., ve Karabacak, Ş. (2022). İbadet yapıları bağlamında tarihi yapılarda dönüşüm olgusunun irdelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 150-160. <https://doi.org/10.29048/makufebd.1034462>
- Aynalı, N. (2011). Sancak Cami Haramidere. *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 76-85.
- Bayram, B. (2007). *Kamusal mekân kalitesinin yükseltilmesine yöntemler ve kamusal sanatın rolü* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Boduroğlu, Ş. (2005). *Konutlarda evrensel tasarım kavramı ve örnekler üzerinde analizi* (Sanatta yeterlik tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Bozkurt, N. (2005). Minber. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 30, 101-103. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cavington, G. A., & Hannah, B. (1997). *Access by design*. Van Nostrand Reinhold.
- Connell, B. R., Jones, M., Mace, R., Mueller, J., Mullick, A., Ostroff, E., Sanford, J., Steinfeld, E., Story, M., ve Vanderheiden, G. (1997). *The principles of universal design*. The Center for Universal Design.
- Dikmen, Ç. B. (2016). Cumhuriyetin ilanından günümüze cami mimarisinde yeni yorumlar. İçinde *Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu* (ss. 567-580). Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları.
- Doruk Keskin, H. (2019). *İslam medeniyetinde bir sembol olarak cami: Günümüzdeki camiler etrafında dini, siyasi ve estetik tartışmalar* (Yüksek lisans tezi). İbn Haldun Üniversitesi.
- Dostoğlu, N., Şahin, B. E., ve Taneli, Y. (2009). Evrensel tasarım: Tanımlar, hedefler, ilkeler. *Mimarlık*, 347, 23-27.
- Duman, Ş. (2021). *Soyutlama ve özdeşleşim kuramı üzerinden bir mekân okuması: Sancaklar Cami örneği* (Yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Emre Arolat Architecture. (2026). *Sancaklar Mosque*. <https://emrearolat.com/project/sancaklar-mosque/> Erişim tarihi: 25 Temmuz 2026.

- Erkovan, E. (2013). *Evrensel tasarım ilkeleri kapsamında bir kamusal alan olarak Akdeniz Üniversitesi Kampüsünün incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi.
- Erol, M. (2021). *Evrensel tasarımın kamusal mekânlar üzerinde etkisi: Kocaeli Darıca Fârâbî Eğitim ve Araştırma Hastanesinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Goldsmith, S. (1997). *Designing for the disabled: The new paradigm*. Architectural Press.
- Gönençen, K. (1999). Cami mimarisinde çağdaşlık. *Yapı Dergisi*, 214, 83-90.
- Göncüoğlu, S. F. (2017). İlk mescitten bugüne camii. *Yeni Fikir Dergisi*, 9(18), 87-101.
- Gören, A. B. (2016). Mimariden din hizmetlerine: Din hizmetlerinde evrensel tasarım. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 285-304. <https://doi.org/10.21054/deuifd.282228>
- Grabar, O. (2010). *İslam sanatının oluşumu* (N. Yavuz, Çev.). Kanat Kitap.
- Güler, M. (2016). Cumhuriyet dönemi özgün camii inşası-tasarımı problemi. İçinde *Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu* (s. 378).
- Gürses Ateş, F. (2013). *Evrensel tasarım ilkelerine bağlı halk otobüsü seçimi: Bulanık VIKOR yöntemi ile bir uygulama* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Gürsoy, E. (2011). *Modern mimarlık tarihi sürecinde İzmir camileri* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi.
- Hacıhasanoğlu, İ. (2003). Evrensel Tasarım. *Tasarım + Kuram*, 2(3), 93-101. <https://doi.org/10.23835/tasarimkuram.240838>
- Hasol, D. (2017). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. Yem Yayın.
- Hilmioğlu, S. (2017). *Çok aile konut tasarımına yönelik bir evrensel tasarım modeli* (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Irmak, M. D., ve Özcan, U. (2026). Camilerde evrensel tasarım ilkelerinin tasarımcı görüşlerine dayalı olarak SWARA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 41(2), 1379-1392. <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.1781384>
- Khan, H.-U. (1989). Meaning in tradition: Today, an approach to architectural criticism. In R. Powell (Ed.), *Criticism in architecture* (pp. 53-64). Concept Media/Aga Khan Award for Architecture.
- Kirazoğlu, M. S. (2013). Cami mimarisinde anlatım, sorunlar ve öneriler. İçinde H. Tokay ve diğerleri (Ed.), 1. *Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu* (ss. 29-42).
- Kıskanç, D. (2024). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Akademi Kütüphanesinin evrensel tasarım ilkeleri bağlamında incelenmesi. *Tasarım Mimarlık ve Mühendislik Dergisi*, 4(1), 1-23. <https://doi.org/10.59732/dae.1422892>
- Kızılkaya, A. (2017). *Cami iç mekân tasarımı üzerine bir inceleme: Karacaahmet Şakirin Camisi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.

- Mace, R. (1997). *What is universal design?* The Center for Universal Design. <https://universaldesign.org/definition> Erişim Tarihi: 30.06.2026.
- Olguntürk, N. (2007). Evrensel tasarım: Tüm yaşlar, farklı yetenekler ve çeşitli insanlık durumları için tasarım. *Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülten*, 46, 10-17.
- Onay, A. (2008). *Türkiye'nin cami profili: Fiziki ve sosyolojik açılardan bir analiz*. Dem Yayınları.
- Oral, B. (2020). Muhafazakâr tutumun estetik sorunsalı bağlamında çağdaş cami mimarisi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(2), 489-519. <https://doi.org/10.29135/std.669243>
- Osmanlıoğlu, M. (2018). *Bir mimarın kaleminden camiler kitabı*. Büyüyenay Yayınları.
- Osmanlıoğlu, M. (2024). *Osmanlı cami mimarisinin mekânsal değerleri üzerinden Türkiye'deki çağdaş cami mimarisinin değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Gebze Teknik Üniversitesi.
- Önkal, A., ve Bozkurt, N. (1993). Cami. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7, ss. 46-56).
- Özkaynak Yolcu, M., ve Oral, M. (2023). Çağdaş cami mimarisinin biçimsel algısında toplumsal yanılsamalar. *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 28, 1–27. <https://doi.org/10.17365/TMD.2023.TURKEY.28.01>
- Parlak, S. (2019). *İç mekân tasarımında metafor uygulamaları: Büyükçekmece Sancaklar Camii örneği* (Yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi.
- Preiser, W. F. E., ve Smith, K. H. (2011). *Universal Design Handbook* (2nd ed.). McGraw-Hill.
- Rasdi, M. T. M., ve Utaberta, N. (2010). The design of mosques as community development centres from the perspective of the Sunna and Wright's organic architecture. *Journal of Islamic Architecture*, 1(1), 1-7. <https://doi.org/10.18860/jia.v1i1.1710>
- Sack, M. (2001). Eski ve yeninin bütünleşmesi (İ. Üçer, Çev.). *Mimarlık*, (297), 44-45. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/546/8149.pdf> Erişim Tarihi: 28.07.2026.
- Sayın, N. (2010). Normatif mekânların ideolojisi. *İçinde Büyük Usta Mimar Sinan Anısına Cami Üzerine Fikir Yarışması*. <https://normatifmekanlar.blogspot.com/p/inanmakla-mimar-olmak-arakesitini.html> Erişim Tarihi: 31.07.2026.
- Serageldin, I. (1996). A critical methodology for discussing the contemporary mosque. *İçinde I. Serageldin & J. Steele (Ed.), Architecture of the contemporary mosque* (ss. 8-19).
- Story, M. F., Mueller, J. L., ve Mace, R. L. (1998). *The universal design file: Designing for people of all ages and abilities*. The Center for Universal Design.
- Şahin Çelik, E. (2013). *Çağdaş cami tasarımlarına yönelik kullanıcı algısı* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.

- Tan, Z. (2020). Farklılıkları bir arada yaşatmada camilerin önemi ve yeni mabet dilinin inşası. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 109-123. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.372767>
- Tatlı, B. (2013). Türk-İslam mimarisinde yazılı süsleme ve hadis kullanımı. İçinde 1. *Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu* (ss. 203-228).
- Tayılga, G. (2021). *Mekânsal algı unsurlarının günümüz cami mimarisi örnekleminde geleneksel camiler üzerinden incelenmesi: İstanbul camileri* (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi.
- The Center for Universal Design. (1997). *The principles of universal design*. North Carolina State University. <https://design.ncsu.edu/wp-content/uploads/2022/11/principles-of-universal-design.pdf> Erişim Tarihi: 17.07.2026.
- Uzun, Ç. (2010). *Günümüz cami mimarisinin işlev-biçim ve teknoloji ilişkisi açısından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Sage.
- Yürekli, Z. (2024). *Geleneksel cami mimarisinden çağdaş Türk cami mimarisine geçiş sürecinin sembolik anlam üzerinden değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Antalya Bilim Üniversitesi.